

УДК 811.161.2:81'27

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/24.176765>

Тамара КОМАРНИЦЬКА,
 orcid.org/0000-0001-7196-0066
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри мов і літератур
 Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
 Інституту філології
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 (Київ, Україна), t.komarnytska@knu.ua

ГІБРИДИЗАЦІЯ ТА ВУЛЬГАРИЗАЦІЯ МОВИ В ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ЖАНРАХ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ВИКЛИК МОВНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено проблему вживання суржиків в українській масовій культурі, який є інструментом маніпуляцій і деградації мовної свідомості. Експлуатуючи суржик і вульгаризми поряд із літературним російським мовленням і не надаючи альтернативи у вигляді літературної української, автори розважальних телепередач продовжують маніпулятивні практики колишнього СРСР і завдають шкоди мовній свідомості споживачів масового телепродукту. З огляду на запровадження квот на мовлення українською мовою перед державою стоїть завдання не допустити підміни понять і не дозволити телеканалам видавати звільгаризований гібрид за українську мову.

Ключові слова: суржик, маніпулятивна тактика, соціокультурна підміна, квоти на мовлення державною мовою, маргіналізація, культура мови.

Tamara KOMARNYTSKA,
 orcid.org/0000-0001-7196-0066
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of the Far East
 and the South-East Asia languages and literatures
 Institute of Philology
 Taras Shevchenko National University of Kyiv
 (Kyiv, Ukraine), t.komarnytska@knu.ua

LANGUAGE HYBRIDIZATION AND VOLGARIZATION IN MASS-CULTURE TELEVISION GENRES AS A CHALLENGE FOR UKRAINE'S LANGUAGE POLICY

The paper deals with the problem of the use of the surzhyk (a mixed Ukrainian-Russian language hybrid) in the Ukrainian mass culture, which since the days of the former USSR is still remaining an instrument of manipulative tactics of imposing a complex of inferiority and language nihilism to the mass television product's consumers. Having analyzed the language of the entertainment television shows of several Ukrainian channels, we have noticed the use of the social-cultural substitution tactics, earlier observed in the Soviet comedy genres, consisting in the use of the surzhyk as if it was the Ukrainian language along with the literary Russian language. As a result, the consciousness of the recipients (that usually belong to the young generation being the main audience of the entertainment TV shows, not able to perceive the information critically due to the still unformed linguistic consciousness) is captured by the opposition "low / vulgar Ukrainian – high / prestigious Russian". Another tactic of social-cultural substitution is the claiming of the surzhyk to be the literary Ukrainian language without an explicit opposition to the Russian language in a single speech stream. In this case, there is also no alternative in the form of a literary Ukrainian language, and this again damages the linguistic consciousness of the mass TV-products' consumers. Even in some rare cases of simultaneous use of the surzhyk and the Ukrainian language in the language of the TV show, the latter appears to be not a literary version, but a vernacular with a high degree of interference. At the same time, the authors of the entertainment TV shows report on the successful implementation of quotas for broadcasting in Ukrainian, the literary version of which is actually not used at all. Taking into account the introduction of 75% quotas for broadcasting in the Ukrainian language, the state faces the task of preventing the substitution of concepts and not letting the TV channels to profess a vulgar hybrid to be the Ukrainian language, so it is necessary to develop criteria and algorithm for estimating the language of television genres of mass culture.

Key words: surzhyk, manipulative tactics, social-cultural substitution, quota for broadcasting in the state language, marginalization, language culture.

Постановка проблеми. Задовольнивши запити людей на матеріальні блага, сучасне суспільство зосередилося на виробленні благ нематеріальних, за що й дістало назву «постіндустріального» чи «інформаційного». При цьому основним адресатом нематеріальних благ стає звичайна «посередня» людина, що прагне зробити своє дозвілля безтурботним, веселим й інтелектуально необтяженим. Так виникає масова культура – «породження індустріалізації й урбанізації» (Масенко, 2011: 103), здатна задовольнити невибагливого в інтелектуальному сенсі споживача. Масова культура, представлена широким діапазоном розважального сегменту в усіх засобах масової інформації, нав'язує реципієнтам нові стандарти життя – епікуризм, масове споживання, потребу постійно бути в режимі он-лайн. Дістаючи інформацію й розваги з масової культури, населення постіндустріальних країн, саме того не усвідомлюючи, піддає себе стандартизації та знижує свій рівень (Масенко, 2011: 103).

Посередній споживач масової культури не бажає напружуватися інтелектуально, вимагаючи максимальної простоти і доступності культурного продукту, а цей продукт з огляду на свою масовість відтак формує нові тенденції у суспільстві. Причому, проф. Накано Осаму констатує, що сучасна молодь «збентежена задоволенням і комфортом»: «Ім ближче **задоволення**, ніж страждання; **розвага**, ніж праця; **споживання**, ніж виробництво; оцінка, ніж творчість; рух, ніж стабільність; мінливість, ніж стійкість; плинність, ніж організованість; ескапізм, ніж участь; знаки, ніж речі; **зовнішній вигляд**, ніж сутність; **вільна форма**, ніж структура» (цит. за Катасонова, 2012: 199; виділення наше). І ці сучасні цінності молодого покоління є практично повним відображенням типових ознак масової культури, до яких належать: максимальна спрощеність, примітивність, доступність і зрозумілість для «сірої маси», споживацтво, задоволення елементарних людських потреб, націленість на отримання насолоди, гра на інстинктах (Флиер, 2014: 79). Оминувши питання про те, що тут є первинним – новітні суспільні цінності чи типові риси масової культури – лише констатуємо, що цей набір ознак масової культури видозмінює і мову, яка виступає ретранслятором культурного продукту й обслуговує розважальний сегмент інформаційного контенту. Відповідно, мова масової культури зазнає примітивізації, що, вважаємо, веде до деградації мовної особистості і втрати мовленевої культури у споживача масової культури. Для підтвердження цієї гіпотези ми розглянемо мову розважального телевізійного продукту України.

Мету статті вбачаємо в розкритті деструктивного характеру явищ гібридизації та вульгаризації, які наявні у мові масової культури; відповідно, завданнями будуть: 1) розкрити маніпулятивний потенціал суржику в мові телевізійних жанрів масової культури; 2) описати загрозу з боку гібридного мовлення для споживачів масової культури; 3) розглянути проблему реалізації дотримання квот на мовлення державною мовою на телебаченні. Виконати ці завдання нам допоможуть лінгвістичний описовий метод і метод компонентного аналізу. Об'єктом нашого дослідження виступає мова масової культури, а предметом – гібридизація і вульгаризація мови в розважальному телевізійному продукті й розхитування мовних норм у ньому. Матеріалом нам послуговували тексти українських розважальних телешоу («Одного разу під Полтавою» і «Віталька», телеканал «ТЕТ», «Ліга сміху», телеканал «1+1», «Від пацанки до панянки», «Новий канал», «Реальна містика», телеканал «Україна»).

Аналіз досліджень. Безперечно, головною хібою мови українських розважальних телешоу є засилля суржику. О. Селіванова визначає суржик як наявні у мовленні певної частини населення штучно і неприродно поєднані елементи двох або кількох мов, що порушують норми літературної мови і є крайнім виявом мовної інтерференції (взаємопроникнення) (Селіванова, 2006: 593). Як зазначає Л. Масенко, в Україні виникнення суржику пов'язане із занепадом живих розмовних форм побутування української мови в урбаністичних середовищах і поширення замість них російського мовлення, позбавленого на чужій території зв'язків із джерелами своєї етнічної культури, що обмежує вплив нормативних зразків обох літературних мов – як української, заблокованої російським домінуванням, так і російської, периферійної відносно своїх центрів нормування й кодифікації літературної мови (Масенко, 2005: 17–20). Суржик являє собою хаотичне змішування двох мов, руйнацію структури первинної мови й заповнення зруйнованих ланок елементами поверхово опанованої вторинної мови, що зближує його з піджинами і креольськими мовами як формами побутування мови в колоніальних і постколоніальних країнах (Масенко, 2005: 18). Явище мовної гібридизації провідні соціолінгвісти оцінюють украй негативно, оскільки воно призводить до втрати орієнтирів у відчутті рідної мови, нерозрізнення і, як наслідок, змішування різних мовних систем (Масенко, 2011: 72). Процеси мовної гібридизації в Україні, на жаль, уже набули справді загрозливих масштабів, на

їхню деструктивну дію звертає увагу вже не одне покоління дослідників. Так, проблему змішування української й російської мов описують у своїх працях А. Брацкі, Г. Врублевська, І. Дзюба, Л. Масенко, О. Палінська, А. Погрібний, О. Половинко, О. Сербенська, Л. Ставицька, Б. Тарасенко, М. Флаєр, О. Шевчук-Клюжева. О. Селіванова відзначає, що одним зі шляхів поширення суржику є засоби масової інформації, література й мистецтво, де суржик знаходить своє застосування як засіб створення комічного ефекту, іронії, стилізації мовлення персонажів (Селіванова, 2006: 593). І дійсно, експлуатація суржику вже стала такою собі традицією чи не всіх жанрів української масової культури. Проф. Л. Масенко один із розділів своєї праці «Суржик: між мовою і язиком» присвятила якраз проблемі суржику в масовій культурі, проаналізувавши історію його використання в масовій культурі від радянського періоду й донині. Експлуатація українсько-російського мовного гібрида у сучасній масовій культурі, пише дослідниця, є маніпуляційним методом, що його свого часу взяла на озброєння радянська пропаганда (Масенко, 2011: 106). Дослідниця, зокрема, зазначає, що радянська масова культура набагато ефективніше, ніж офіційна пропаганда, за допомогою маніпулятивних технологій прихованої ідеологічної пропаганди нав'язувала масовій свідомості потрібні ідеологеми, і з цією метою режим використовував сміхові та сатиричні жанри популярної культури, що сприяло реалізації спланованого проекту поступового перетворення української мови на бліду кальку російської (Масенко, 2011: 88).

Розглядаючи мовлення комедійного дуєту Тарапуньки і Штепселя, перший з яких говорив нібито українською мовою, а насправді суржилом, другий – літературною, добре інтонованою російською, що створювало контраст на функціонально-стильовому рівні, Л. Масенко пише, що, оскільки в мовному вираженні комедійний дуєт будувався на двох мовах, і одна з них була представлена літературним стандартом, а друга – ненормативним мішаним варіантом, у підсвідомість масового глядача «ненав'язливо» впроваджувалось сприйняття російської мови як норми спілкування, а української – як її порушення. Відповідно, мовлення Тарапуньки мало продемонструвати комічність і недолугість української мови порівняно з розвиненою повноструктурною російською (Масенко, 2011: 89).

Традицію протиставлення літературної російської просторічному буцімто українському мовленню продовжило «СВ-шоу» з Веркою Сердюч-

кою, що виходило на телеканалі «1+1» у 90-х рр. Суржик Сердючки звучав поряд зі «здоровою» російською мовою запрошених зірок, до того ж вищих за соціальним статусом (Масенко, 2011: 105). Штучне введення гібридного мовлення у протиставну пару з літературною російською мовою, що корелює з опозицією *нормативне, серйозне/ненормативне, смішне, пише* Л. Масенко, у свідомості тієї частини аудиторії, передусім підліткової, яка некритично сприймає телевізійні картинки, викликає стійку асоціацію суржику з українською мовою загалом як мовою «неправильною» порівняно з «правильною» російською (Масенко, 2011: 105). І така експлуатація суржику як недолугої напівмови на тлі повноцінної російської існує практично в усіх комедійних передачах: «Довгоносики», «Кролики», «95-й квартал» – ці та інші комедійні персонажі активно експлуатують українсько-російський мовний гібрид для створення образу недорікуватого примітивного хохла, що сприяє збереженню в Україні колишньої радянської схеми мовно-культурних відносин, згідно з якою роль престижної мажоритарної мови відводилася російській, а підпорядкованої міноритарної – українській (Масенко, 2011: 106). Проаналізувавши цю комедійну телепродукцію, Л. Масенко помічає асиміляційні практики соціокультурної підміни, відчуження населення від своєї мовно-культурної спадщини, створеної попередніми поколіннями, адже елементи української мови й культури в такому культурному продукті вводяться в невеликих дозах і обмежуються низьким стилем, переважно відразним і звульгаризованим (Масенко, 2011: 94).

Виклад основного матеріалу. Навіть після майже тридцяти років незалежності ситуація з експлуатацією суржику в масовій культурі не змінилася; прикладів побутування (точніше, можливо, навіть «процвітання») суржику в українському масово-культурному просторі, на жаль, сила-силенна. Розглянемо мовлення героїв сучасного телеекрану. Наведемо уривок діалогу головних героїв ситкому «Одного разу під Полтавою» (телеканал «ТЕТ»):

- *Стоять, я сказав. Стоять! Стоять!*
- *Оно маєш! Юрчик, а чо ж ти з цирком не поїхав? Ану, біжи, може, ще доженеш. Клоун!*
- *Я зара більше не на клоуна пахож, а на дресированого, але дуже головного лева. Де ти була, а? Я вже так проголодався!*
- *Де я була? На роботі, прікінь! А ти у нас, як зона відчуження. В радіусі триста кілометрів для нього роботи немає!*

– А що я віноват, що моя професія не користується спросом?

– А ти ще раз піди у центр зайнятості. Вдруг у них освободилась вакансія тримача ложки на носі?

– Шоб мені перестали пасобіє платити? Чи ти забула, що пасобіє – то велика стаття нашого сімейного бюджету?

– Юрчик, велика стаття була про тебе в газеті, коли ти трактор в болоті втопив! І воцце, Юля, поки сиділа, заробила сто вісімдесят тищ?

– І що?

– Шо, шо? Я подумала, може, і тобі на пару років сісти, га?

(<https://www.youtube.com/watch?v=tsfh8TUzrF0>).

Наведений уривок являє собою приклад російсько-українського мішаного мовлення, що містить явища мовної гібридизації на всіх мовних рівнях: фонетичному (наголошування українського слова «вісімдесят» на першому складі за російським зразком; редукція слова «тисяч» за російським зразком тощо), лексичному (запозичені слова «прікінь», «пасобіє» тощо), морфологічному (гібридні слова «дресірованого», «пользується»; нехтування кличним відмінком). Порухені також орфоепічні норми української мови – нехтування чергуванням у/в, якого в російській мові немає: «трактор в болоті». Що характерно, таким мішаним мовленням говорять абсолютно всі герої ситкому, окрім закадрового голосу, який наводить коментарі літературною російською мовою, що здебільшого «пояснюють» «сільську українську лексику» по-російськи. Незважаючи на примітивність сюжету і вульгарність змісту, цей телевізійний продукт має неабияку популярність, приміром, на момент написання цієї статті 1 серію 1 сезону переглянуло 1 017 749 користувачів мережі «Youtube»; статистика ж наступних сезонів свідчить про стабільну аудиторію у 300–500 тисяч глядачів (і це не беручи до уваги аудиторію телевізійних трансляцій, даних про яку ми не маємо). А ось, наприклад, 56-та серія вже збрала 2 541 629 переглядів. Ці цифри підтверджують нашу тезу про те, що основною рисою продукту масової культури є його примітивність, максимальна спрощеність і заперечення інтелектуального складника. Дійсно, зазвичай розважальні телепередачі ввімкнені, так би мовити, «під фон», і основною вимогою масового посереднього глядача є легкість сприйняття і сприяння розслабленню, а що є легшим за однопотипні, інтелектуально необтяжені діалоги недалеких, «простих», «народних» персонажів? Але

з філологічного погляду більшу небезпеку в собі криє навіть не вбогість змісту, а протиставлення «суржик (мова недалеких персонажів) – літературна російська (мова інтелегентного закадрового голосу)». Таке нав'язування антитези «низьке українське – високе російське» продовжує маніпулятивну традицію ще радянської масової культури.

Істинним продовжувачем традиції поєднання «престижної» російської з «недомовою» є ситком «Віталка» на телеканалі «ТЕТ». Недалекі й розумово недорозвинені головний персонаж і його матір розмовляють суржиком, а «нормальна», приваблива молодь – чистою російською. Наведемо уривок діалогу між недоумкуватим головним персонажем і «нормальною» людиною:

– **Драсьте!** А це автобуси в дитській лагерь?

– Да.

– Ну, як, машина в порядку там? Путевой лист есть?

– Конечно, да.

– Ну, а шо, Ви техосмотр давно проводили?

– В этом году.

– **Хорошо.** І воцце я, канешно, недоволен.

Ну, шо, ну, дивіться, **вот, стьокла** не протерті, занавески не поглажені. Ви ж **всьо-такі** дітей везете.

– Исправим.

– **Бензін** зливаєш?

– Нет!

– **Харашо.** Ану, дихни! Я не **поняв**, Ви шо, вчора уже шо-то **празнували?**

– Я не пью!

– **Маладець! Красавець!** Давай за **руль!**

– А, извините, скажите, а Вы **проверяющий** из какой организации?

– Яка організація? Я їду в **дитській лагерь!**

(<https://www.youtube.com/watch?v=MjMR0i6c9Bg>).

Серія 122, уривок з якої ми навели, вже має статистику у 1 226 000 переглядів у «Youtube», що свідчить про неабияку популярність цього телевізійного продукту. Й очевидно, що більшістю аудиторії є діти й молодь, оскільки саме вони й належать до найактивніших користувачів сервісу «Youtube». Отже, вже з юного віку українські споживачі масової культури занурюються у спотворене мовне середовище і, не дістаючи від масової культури альтернативи у вигляді літературної української мови, фактично не мають змоги виробити власне «відчуття» мови і мовленнєву культуру. Щодо конкретних виявів змішування двох мовних систем в єдиному мовленнєвому потоці у наведеному тексті, то його спостерігаємо на фонетичному (редукція за російським

зразком – «*драсьте*», вимовляння російського «*лагерь*» з українським звуком /г/), лексичному (росіянізми «*детській*», «*харашо*», «*в порядку*», «*путевой лист*» тощо), морфологічному (гібридні одиниці «*появ*» (російське дієслово «*поял*» + українське дієслівне закінчення минулого часу -в), «*занавески*», «*поглажені*» (російські іменники з українськими закінченнями)) рівнях. Всі приклади суржиків ми виділили жирним.

Наведемо тепер уривок діалогу головних персонажів указанного ситкому:

– *Мама!*

– *Що таке?*

– *У мене для тебе є новість.*

– *Що случилось? Ти що, опять в «МММ» вступив?*

– *Да не, я познакомился з тьолочкой і пригласив її до нас на ужин.*

(«Віталька» – серія 12, https://www.youtube.com/watch?v=Ji_d91tPh4E).

Поряд із власне росіянізмами («*новість*», «*опять*», «*да*», «*тьолочкой*») у мовленні персонажів фігурують і власне суржикізм – морфологічні гібриди «*случилось*» (приєднання української зворотної дієслівної частки -ся до російської дієслівної основи), «*познакомился*» (сполучення українського дієслівного закінчення -ив і зворотної дієслівної частки -ся з російською дієслівною основою), «*пригласив*» (приєднання українського дієслівного закінчення до російської основи), а також «*не*», яке, вочевидь, є гібридом російського «*нет*» й українського «*ні*». Крім указаних одиниць персонажі також уживають просторічне «*шо*» замість літературного «*що*», нехтують кличним відмінком. Виходить, від часів Тарапуньки і Штепселя мовно-культурна парадигма популярного телепродукту не змінилася. Як тоді, так і зараз «гібридизація і примітивізація української мови в суржикомовних партіях комедійних персонажів мала демонструвати масовому глядачеві її цілковиту несамотійність і меншовартісність порівняно з розвинутою літературною російською мовою» (Масенко, 2011: 94).

Втім, прихована маніпуляція масовою свідомістю може виявлятися і без явного протиставлення українсько-російського просторіччя літературній російській мові. Приміром, в іншій популярній розважальній телепередачі «Ліга сміху» на каналі «1+1» суржик і російська мова не зіштовхуються в межах однієї й тієї самої комічної сцени, хоча й широко вживаються. Літературної української мови ж не чути взагалі. Але при цьому ведучий, коментуючи виступи команд, із гордістю відзначає, що перемогти може команда,

яка жартує «на чистій українській мові». Ось уривок виступу цієї команди:

– *Дмитро, ну, то і так понятно, шо ми в воді! ... Прудрашній Дмитро!*

– *... я би прикальнув тебе своїм пацанам!*

– *Твої пацани з тебе і так по ходу вже прикальнулись.*

(«Ліга сміху» – фінал 2017, 4 000 000 переглядів на «Youtube», <https://www.youtube.com/watch?v=Q5ztgcdKTMo&index=4&list=PLP8qlV2aurYor mUJRNwyDb30OzlSyM6wS>).

Наведений текст, безсумнівно, являє собою приклад суржиків (гібридне «*прикальнув*», росіянізми «*появ*», «*прудрашній*», «*прикальнулись*», ігнорування кличного відмінка), однак у зазначеному телепродукті його видають саме за літературну українську мову, ще й наголошуючи на цьому. Так, підміна понять, яку з маніпулятивною метою започаткувала радянська пропаганда, продовжує існувати і в сучасній українській масовій культурі, що стає справжньою загрозою культурі мови. І хоча з жовтня 2018 р. набрали чинності нові квоти на 75% українськомовного ефіру для телеканалів і радіостанцій, питання оцінки культури ефірної мови лишається відкритим. Адже, як ми вже показали вище, на телебаченні нерідко за українську мову видають суржик, навіть не пропонуючи альтернативи у вигляді більш-менш нормованої мови (не російської). Тобто виходить, що власники телеканалів фактично можуть на свій розсуд звітувати про виконання 75-відсоткової квоти, стверджуючи, що мова вказаних вище розважальних телешоу є українською. І така підміна понять дійсно небезпечна.

Окрім прихованих маніпулятивних стратегій у вживанні суржиків на телеекрані ще одна загроза для споживачів масової культури криється у змісті суржикомовних медійних повідомлень. Між формою та змістом суржикомовного телепродукту, як нам видається, існує стійка кореляція. Вказані вище приклади вживання суржиків в телевізійних шоу вже певною мірою продемонстрували, що гібридне мовлення супроводжується максимально примітивним, вульгарним та обмеженим змістом. Наведемо ще кілька прикладів вживання суржиків в розважальному сегменті української телепродукції:

– *Слушайте, може, Ви трошки вчора перебрали і не пам'ятаєте, а?*

– *Куме, еслі б я оце писав би по-п'яні, я би ще зранку вийшов би на дорогу, зловив би попутку, доїхав би до сусіднього села, знайшов би паркан теці і написав би зовсім інше слово, панімаєш?*

Я був трезвий, куме. І я, между прочім, додержуюсь нашого меморандуму і без Вас, куме, не п'ю.

(«Одного разу під Полтавою», канал «ТЕТ», 6 сезон, 104 серія, <https://www.youtube.com/watch?v=Ny1M11RaeJs>);

– Оце – модельне моє проше. Це п...ц був. Якась стрьомна я тут. ... Випила, мені харашо стало. Красиво йду. А там подіум рухався ніби. І я, як вийшла, оп, всьо, оддыхай. Всьо, висобачили мене, висобачили, всьо, до свіданья. І закінчилася моя модельна кар'єра повним п...цом.

– Маріє, давай поприбираєм у квартирі.

– Не хочу, потім.

– Ну, будь ласка!

– Не під...сь мене, ну, потім, я сказала! Ну, ти заї...ла вже мене, я сказала пізніше, значить пізніше, всьо!

(«Від пацанки до панянки», «Новий канал», сезон 2, випуск 1, 4 878 100 переглядів, <https://www.youtube.com/watch?v=ehE20Nla5MY>);

– Юля, привіт! Юля, привіт! Дядя Гарік, здраствуйте! Всьо, пішла я, б...ь, откривається, ну, його нах...й. Щас я работаю у ларьку. У мене графік тіжолоий, ну, його нах...й. Клієнти попадаються вопше уй...бки, шо вони не дають даже ні перекурить, б...ь, ні пять минут посрать.

(«Від пацанки до панянки», «Новий канал», сезон 2, випуск 1, 3 370 500 переглядів, <https://www.youtube.com/watch?v=ZKHbFhy4sDw>).

У вказаних прикладах гібридне мовлення поєднується з вульгарним змістом самих повідомлень, типовими темами яких постає випивка, куріння, випорожнення, а формою, окрім суржикізмів – вульгаризми, просторіччя, слова-паразити. Обмеженість і вульгарність лексики в купі з мішаними одиницями пояснюємо тим, що мова телевізійних шоу має задовольняти масову культуру, однією з характерних особливостей якої є примітивність; відповідно, цілком логічно, що мовні засоби у сфері масової культури також будуть максимально обмеженими й бідними, як, власне, і тематика самих повідомлень, розрахованих на масове споживання. Послугуючись максимально обмеженою і звільгаризованою лексикою, мовлення розважального ефіру, безумовно, збіднює і zdegradує активний словниковий запас своєї аудиторії. Не секрет, що розважальні телешоу здебільшого дивляться діти і молодь, тобто мовці з іще несформованою мовною свідомістю. «Зірки» телеекрану для цих глядачів виступають таким-собі еталоном (краса, популярність, розкутість – вони мають усі риси успішної людини), відповідно і їхнє мовлення стає взірцевим. І якщо кумирові для висловлення своїх емоцій цілком

достатньо одного (та й то вульгарного) слова, то який сенс користуватися іншими?

Те, що суржикомовний текст нерідко супроводжується вульгаризацією та маргіналізацією змісту, вже стало такою-собі традицією української масової культури. Відповідно, можемо стверджувати, що у свідомості споживачів масової культури вже склався асоціативний зв'язок «суржик – вульгарне/примітивне», що було би не так і погано, якби в тих самих ретрансляторах масового культурного продукту йому протиставлялася літературна українська мова, чого, на жаль, практично не спостерігаємо. Натомість місце антипода до суржика вже посіла літературна російська. Єдиною розважальною телепередачею, в якій суржик протиставлений не російській, а українській мові, виявилася «Реальна містика» на каналі «Україна». Наведемо уривок мовлення її головних героїв:

– Не, Деніска – молодець! Ай, як він ножкой – круть, ручкаю – верть! От зажигает, маладец! Тока шо-та я отут Софійки не наблюдаю.

– Так, мабуть, за столиком залишилась.

– Не, ну, це понятно. А дітей тоді на кого оставили?

– Мабуть, з нянею.

– Не нравиться мені всьо ета. Ох, не нравиться, он, скаже.

(«Реальна містика», серія «Дама з Інстаграму», 236 700 переглядів на «Youtube», <https://www.youtube.com/watch?v=3eyVyM16-kE>).

На тлі звільгаризованого гібридного мовлення однієї з героїнь, що містить як явні росіянізми («*пнятно*», «*всьо ета*», «*Деніска*», «*наблюдаю*», «*ножкой*», «*маладец*»), так і морфологічні гібриди-суржикізми («*не*», «*ручкаю*», «*зажигает*», «*оставили*», «*нравиться*»), з уст інших персонажів звучить українська мова. Однак навіть тут не можемо констатувати протиставлення «низький/некультурний суржик» – «висока літературна українська мова», оскільки в українському мовленні героїв наявна ціла низка відхилень від літературної норми, наприклад, у тій самій серії ми почули ненормативні:

– «нічого собі!» (калька з російського «*ничего себе!*»), правильний відповідник – «*отакое!*»);

– «відправив» у невластивому українській мові значенні «*надіслав*», яке з'явилося під впливом російської (у літературній українській «*відправляють*» лише службу у церкві, але ніяк не листи);

– «в результаті» (порушення норм чергування у/в);

– «діоксид сірки» (росіянізм замість літературного українського «*діоксид*»);

– «в тому-то і справа» (ненормативний вислів-калька російського «в том-то и дело», якому в українській мові відповідає вислів «у тім-то й річ»);

– «щ'о» у ненормативній вимові (м'яка вимова /щ/, притаманна російській мові, на відміну від твердої /шч/ в українській).

Отже, під виглядом літературної української мови масовий телепродукт демонструє своєму споживачеві у кращому разі просторічний варіант мови з інтерферованими елементами і мовними штампами, ненормативною вимовою тощо; у гіршому ж – узагалі суржик. Прикладів масового культурного продукту, який би ретранслював дійсно літературну українську мову, нам відшукати не вдалося. Отже, українські споживачі масової культури фактично не отримують зразків літературного українського мовлення, що веде до занепаду культури мови і вкорінення у масовій свідомості деструктивних явищ на кшталт суржику. Дійсно, як пише О. Селіванова, одним із чинників стійкості суржику є мовна ситуація у країні та мовна політика держави (Селіванова, 2006: 593). Масова культура підтримує дисгармонійну мовну ситуацію в Україні, що склалася в результаті цілеспрямованого насадження російських мовно-культурних зразків, а держава, прикриваючись поняттям свободи слова, досі не виробила єдиного підходу до протидії ситуації, що склалася. Як слушно зазначає Л. Масенко, «оскільки виникнення й поширення суржику спричинено домінуванням російської мови у сферах комунікації, протистояти руйнівному для української мови процесові постколоніальної креолізації здатне лише державне мовне планування, спрямоване на посилення комунікативної потужності української мови» (Масенко, 2005: 25), чого, на жаль, досі не спостерігаємо попри існування Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, до повноважень якої згідно із законом належить «нагляд за дотриманням телерадіоорганізаціями, які здійснюють радіомовлення, вимог законодавства України щодо обсягу ведення передач державною мовою» (ст. 13), «участь у розробці і реалізації державної політики у сфері телерадіомовлення» (ст. 15), «проведення досліджень <...> із проблем стану телерадіомовлення, а також опитування аудиторії щодо <...> якості програм чи передач, які транслюються (ретранслюються) телерадіоорганізаціями» (ст. 22) (Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення»).

Звісно, не можемо стверджувати, що в царині мовної політики не відбувається геть нічого. Однак спорадичний, асистемний характер влад-

них рішень у мовній політиці фактично зводить нанівець усі благородні цілі гуманітарних нововведень. Зокрема, як ми вже зазначали, під час запровадження 75-відсоткової квоти на мовлення державною мовою не вироблено критеріїв оцінювання того, чи є мова конкретного телевізійного продукту українською, а чи являє собою мовний гібрид. Та і як у такому разі підраховувати відсотки, якщо, приміром, певний герой телешоу розмовляє суржиком, адже суто математично вийде, нібито він десь на 50% (плюс-мінус) уживає-таки державну мову. Тобто, ставлячи загалом дуже правильну мету, на жаль, не затверджують конкретних механізмів її реалізації. Та і зрештою, оскільки до Національної ради з питань телебачення і радіомовлення призначають «кваліфікованих фахівців у галузі журналістики, юриспруденції, телерадіомовлення, управління, представників науки, культури, мистецтва, які мають вищу освіту, стаж роботи у сфері телерадіомовлення» (ст. 7), то виходить, що нема кому проводити лінгвістичну експертизу телерадіомовного тексту, оскільки фахівців-філологів у складі Національної ради немає. Приміром, моніторинг Національної ради найрейтинговіших розважальних програм визначив, що лідерами за часткою українськості є: «1+1» (75%), «ТЕТ» (75%), «Новий канал» (73%) (Довганюк, 2018: 39). Але за якими критеріями було встановлено мовну належність розважального сегменту телебачення? Адже вище ми розглянули мовлення телешоу саме цих каналів-лідерів, і виявилось, що за українську мову там насправді видають суржик. Національна рада, однак, звітує про успішне виконання мовних квот на українському телебаченні.

Проте проблему суржику в масовій культурі не можна недооцінювати, адже, побутуючи у масовій культурі, суржик за її посередництва дістається до кожного мовця і нав'язує ненормативне мовлення як норму. Головною загрозою, яку несе у собі суржик, окрім розмивання мовної норми і підривання мовленнєвої культури, є ще й те, що він, згідно з аналізом Л. Масенко, має тимчасовий, перехідний від української до російської одномовності характер (Масенко, 2005: 26), тож, підриваючи культуру мови, ще й веде до зросійщення.

Висновки. Вживання суржику в телевізійних жанрах сучасної української масової культури продовжує маніпулятивні тактики радянської масової культури (штучне протиставлення «суржик як вульгарне українське – висока російська мова»), нав'язуючи споживачам телепродукту комплекс меншовартості й підриваючи їхню мовленнєву культуру, що зрештою веде до деградації мовної свідомості й мовної особистості. При цьому

небезпечною є тактика соціокультурної підміни, коли гібридне мовлення на телеекрані (зادля видимості виконання 75-відсоткових квот на мовлення державною мовою) видають за літературну українську мову, якою насправді не послуговується жодне розважальне телешоу. І запобігти цим загрозливим процесам може тільки системна продумана мовна політика, розроблення конкретних

критеріїв оцінювання ефірного мовлення, проведення лінгвістичної експертизи, вироблення єдиного підходу до трактування мішаного мовлення на телебаченні. Звісно, обмежений обсяг статті не дає змогу глибше проаналізувати всі деструктивні явища, що відбуваються з мовою у масовій культурі, і тому перспективними є подальші дослідження у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довганюк Ю. Функціонування української мови у розважальних програмах: сучасний стан і перспективи. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культурної безпеки: Україна і світ* : II міжнародна конференція 22-23.11.2018: матеріали. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2018. С. 39–40.
2. Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=538%2F97-%E2%F0>
3. Катасонова Е. Л. Японцы в реальном и виртуальном мирах: очерки современной японской массовой культуры. Москва : Восточная литература, 2012. 357 с.
4. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
5. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2005. 39 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Флиер А. Я. Избранные работы по теории культуры. Москва : Литагент «Согласие», 2014. 560 с.

REFERENCES

1. Dovahaniuk Yu. Funktsionuvannia ukrains'koi movy u rozvazhal'nykh prohramakh: suchasnyi stan i perspektyvy [The functioning of Ukrainian language in the entertaining programs: the status quo and the perspectives]. *Sotsiolinhvistychnе znannia yak zasib formuvannia novoi kul'turnoi bezpeky: Ukraina i svit. II mizhnarodna konferentsiia 22-23.11.2018: materialy*. L'viv: LNU im. I. Franka, 2018. S. 39-40. [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy "Pro Natsional'nu radu Ukrainy z pytan' telebachennia i radiomovlennia" [The law of Ukraine "About the National council of Ukraine on the issues of television and radio broadcasting"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=538%2F97-%E2%F0>. [in Ukrainian]
3. Katasonova Ye. L. Iapontsy v real'nom i virtual'nom mirakh: ocherki sovremennoi iaponskoi massovoi kul'tury [The Japanese in the real and virtual worlds: sketches on the modern Japanese mass-culture]. M.: Vostochnaia literatura, 2012. 357 s. [in Russian]
4. Masenko L. T. Surzhyk: mizh movoiu i iazykom [Surzhyk: between Ukrainian and Russian languages]. K.: Vydavnychiy dim "Kyievo-mohylians'ka akademiia", 2011. 135 s. [in Ukrainian]
5. Masenko L. T. Ukrains'ka mova v sotsiolinhvistychnomu aspekti [Ukrainian language in the sociolinguistic aspect]: avtoref. dyss. ... dokt. filol. nauk. K., 2005. 39 s. [in Ukrainian]
6. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistic: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K, 2006. 716 s. [in Ukrainian]
7. Fliier A. Ya. Izbrannyye raboty po teorii kul'tury [Selected works on the culture theory]. M.: Litagent "Soglasie", 2014. 560 s. [in Russian]